

КАТЕГОРІЯ «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО» У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджується категорія «громадянське суспільство» у законодавстві різних країн світу. Аналізуються різні погляди зарубіжних і вітчизняних учених з цієї проблематики. Робиться висновок про необхідність адекватного правового обрамлення на рівні спеціальних конституційних інститутів.

Ключові слова: громадянське суспільство, законодавство, норма права, держава, народовладдя, громадські організації.

**Лотюк Ольга
Степанівна,**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Категорія «громадянське суспільство» у кожній країні набуває особливих рис і має свою специфіку. Існують значні відмінності в структурі, ролі та фінансуванні діяльності громадянського суспільства в різних країнах. Ці відмінності залежать від конкретної країни і відображають культурні, соціальні, політичні та економічні її особливості. Водночас багато моделей громадянського суспільства виходять за рамки простої відмінності між розвиненими країнами і тими, що розвиваються. Вважаючи таку класифікацію корисною, Л. Саламон, С. Соколовські та Р. Ліст, виходячи зі специфіки розвитку громадянського суспільства, поділяють розвинені країни на чотири підгрупи: англосаксонську (Велика Британія, США, Австралія), підгрупу держав північного типу (Фінляндія, Норвегія, Швеція), підгрупу держав європейського типу (Австрія, Бельгія, Франція, Німеччина, Ірландія, Ізраїль, Італія, Нідерланди, Іспанія) та підгрупу розвинених країн Азії (Японія, Південна Корея) [1, с. 33].

Групу країн, що розвиваються, учені поділяють на такі три підгрупи: країни Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Перу), країни Африки (Кенія, Південна Африка, Танзанія, Уганда) та країни Центральної та Східної Європи (Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина). До так званої «іншої» категорії дослідники відносять Єгипет, Марокко, Пакистан, Філіппіни [1, с. 34].

Чотири країни, що розвиваються, – Єгипет, Марокко, Пакистан і Філіппіни, як зазначають дослідники, утворюють єдину групу, оскільки мають свою специфіку розвитку громадянського суспільства. Вони відзначають, що перші три є ісламськими країнами з наявним протягом довгого часу авторитарним режимом. Іншою особливістю громадянського суспільства у цих країнах є незвичайний рівень приватної благодійної підтримки, що спрямована на розвиток організацій громадянського суспільства країни.

Громадянське суспільство в Єгипті регулюється положеннями Закону про неурядові товариства та організації (№ 84 від 2002 р.) і Виконавчим Статутом з права № 84 від 2002 р. (Міністерства страхування і соціальних справ декрет № 178 від 2002 р.), який реалізує і уточнює положення парламентського закону. Незважаючи на вельми обмежувальний характер норм законів про громадянське суспільство, Єгипет має один із найбільш динамічних секторів громадянського суспільства серед усіх країнах, що розвиваються.

Йорданія, так само як і Єгипет, має значний сектор громадянського суспільства, що складається із сотень організацій, проте їх діяльність значно ускладнена, оскільки Закон про суспільні утворення та соціальні органи (№ 33 від 1966 р.) хоча і є одним із найстаріших законів про некомерційні організації на Близькому Сході, але уряд не забезпечує дієвості його норм.

У Палестині Закон про благодійні та громадські організації (№ 1 від

2000 р.), остаточно прийнятий 2000 р., був і залишається найбільш ліберальним і найменш обмежувальним законом на Близькому Сході. Незважаючи на певні недоліки, цей Закон може бути гідним прикладом для інших арабських країн [2].

У науці присутні й інші порівняльні дослідження громадянських суспільств у різних країнах світу, зокрема і в Україні. Так, у результаті проведеного аналізу громадянських суспільств у різних країнах Х. Дж. Лінц розділив країни на такі три групи: 1) Австралія, Фінляндія, Японія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, США і Західна Німеччина, які варто класифікувати як «країни старих демократій»; 2) Аргентина, Бангладеш, Бразилія, Чилі, Філіппіни, Південна Африка, Південна Корея, Іспанія, Уругвай і Венесуела, які належать до «поставторитарних» країн; 3) Болгарія, Чеська Республіка, Східна Німеччина, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія та Україна, що складають категорію «посткомуністичних» країн. Однією з визначальних особливостей поділу на групи є рівень активності громадськості [3, с. 290].

Результати проведеного аналізу громадянських суспільств у різних країнах Х. Дж. Лінцом становлять для нас особливу цікавість, оскільки більшість країн третьої групи, до якої входить і Україна, є країнами посткомуністичними.

У Конституції України та конституціях зарубіжних держав не розкривається поняття «громадянське суспільство» і, як правило, не

використовується термін громадянське суспільство. А от у преамбулах Конституцій Литовської Республіки, Чехії, Болгарії, а також старої Конституції Киргизької республіки 1993 р., яка втратила чинність, вживається цей термін. У Преамбулі Конституції Чехії від 16 грудня 1992 р. країна проголошується демократичною державою, заснованою на повазі до прав людини і принципах громадянського суспільства [4, с. 94–95].

Необхідність існування скоординованої державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства визнано такими посткомуністичними країнами, як Естонія, Хорватія, Угорщина, Казахстан, Молдова.

У той час як демократичні режими заохочували і навіть підтримували організаційну діяльність серед населення, авторитарні режими терпіли більшість форм діяльності, якщо вони не вважали їх загрозливими для держави. Комуністичні режими не тільки прагнули пригнічувати всі форми автономної, недержавної діяльності, а також витісняли і перетворювали таку діяльність, змушуючи своїх громадян приєднатися і брати участь в обов'язкових, контрольованих державою організаціях [5, с. 290].

Однією з центральних відмінностей комунізму від авторитаризму в науці називають заборону громадської активності. На відміну від авторитарного режиму, який терпів недержавну діяльність до того часу, поки вона не загрожувала існуванню держави, комуністичні режими не тільки намагалися усунути будь-які форми громадської групової діяльності, але й намагалися ліквідувати таку ді-

яльність. На противагу цьому участь у державних організаціях найчастіше була обов'язковою. У результаті негативний досвід діяльності державних організацій під час комуністичного періоду значно вплинув на свідомість певної частини населення в усій посткомуністичній Європі, сформувавши почуття недовіри до громадських організацій, що зберігається і сьогодні [5, с. 293].

Кожна країна має свої специфічні проблеми, зокрема пов'язані з «комуністичним минулим», але саме сьогодні громадянське суспільство має стати критично важливою складовою державного розвитку та соціальної системи в цілому.

Сьогодні триває пошук такої моделі суспільства, яка пропонує баланс між необмеженим індивідуалізмом і прагненням до авторитарного колективізму. Отже, зміни в європейських суспільствах останніми роками відбилися і на сучасній концепції розуміння громадянського суспільства.

Сучасна теоретична полеміка базується на трьох основних засадах:

– **ліберальна традиція.** Громадяни організовуються в групи за інтересами. Право на свободу широко визнається і гарантується державою. Громадянське суспільство розглядається як єдиний можливий спосіб гарантування громадянських прав;

– **теорія комунітаризму** розглядає громадянина як члена спільноти. Громадянин має коригувати свою поведінку віруваннями громади, яка необхідна як посередник зв'язків між особистістю та державою;

– **теорія демократичного обговорення** примирює лібералів і комуні-

тарістів. Ця теорія підкреслює ідею спілкування і взаємодії. Існує демократичний діалог.

Громадянське суспільство складається з асоціацій, які за своєю суттю не є політичними. До них належать сім'ї, громади, різні види добровільних організацій, профспілки, підприємства малого бізнесу, великі корпорації та релігійні спільноти.

Концепція громадянського суспільства сьогодні невід'ємна від поняття свободи у традиції республіканської та ліберальної концепцій, проте, на відміну від них, це політична свобода в розумінні не активної громадянської позиції (хоча вона також має значення), а індивідуальної свободи, яка гарантується законом. Громадянське суспільство є сферою об'єднань людей, вільних та автономних осіб. У громадянському суспільстві «власні справи залежать від інших і пов'язані зі справами інших, і тим самим розвивається почуття спільності» [5, с. 200].

Громадянське суспільство становить собою простір субсидіарності. Це можливість уведення автономних рівнів влади стосовно держави [6, с. 100].

Крім того реалізація ідеї громадянського суспільства передбачає:

1) самовизначення громадян як активних суб'єктів політичного життя, соціально-економічного розвитку;

2) появу неурядових організацій та громадських об'єднань, метою яких є реалізація спільного блага;

3) створення горизонтальних міжособистісних відносин на основі принципів рівності, поваги та відповідальності.

Громадянське суспільство дозволяє людям робити вибір і бере на себе відповідальність за них. Громадянське суспільство ґрунтується на принципі терпимості до різноманіття інтересів індивідів. Громадянське суспільство – це утворення, у якому не лише обов'язково існують суперечності, а й обов'язково вирішуються. Його основою є визнання культурного розмаїття (плюралізму) і прийняття одиничного (етнічного, расового, релігійного, ідеологічного і т.д.).

Лише демократична держава здатна створити демократичне громадянське суспільство. Громадянське суспільство є досить демократичним, коли принаймні деякі його інститути є авторитетними та відповідальними перед їх учасниками.

Ядро громадянського суспільства створює зв'язок різних добровільних об'єднань громадян, який спрямовано на вирішення загальних проблем.

Дж. Хабермас підкреслює, що публічна сфера вимагає набагато більшого, ніж просто інституційних гарантій правової держави, та закликає до «підтримки духу культурних традицій та моделі соціалізації, політичної культури населення» [7, с. 453].

Існування у межах ЄС множинності суб'єктів соціальної, господарської, політичної, культурної та релігійної сфер сприяє зростанню значення громадянського суспільства в європейській конструкції. Глави держав та урядів держав-членів Ради Європи, що зібрались у жовтні 1997 р. у Страсбурзі у зв'язку з 2-м Самітом

організації, визнали у Заключній заяві, що соціальна солідарність є «однією з головних вимог Європи, що розширюється і ... необхідним додатком у процесі відстоювання прав та гідності людини» [8, с. 151].

Важливу роль у цьому процесі відіграє Європейський економічний і соціальний комітет як допоміжний орган Ради і Комісії з консультативним характером.

Європейський економічний і соціальний комітет 1999 року дав оцінку громадянському суспільству («Роль та внесок організованого громадянського суспільства в європейській інтеграції»), де зроблено поглиблений аналіз самого поняття «громадянське суспільство», підкреслено значення та роль Комітету як представника громадянського суспільства. Згідно з авторами цього документа ефективним ресурсом у боротьбі з дефіцитом демократії всередині ЄС і браком довіри з боку громадян є введення інститутів громадянського суспільства.

Комітет складається з представників різних категорій економічної діяльності, зокрема «представників виробників, фермерів, працівників транспорту, комерсантів, ремісників, представників вільних професій та широкої громадськості» (ст. 193) [9]. Цей перелік ніколи не вважався вичерпним, але він досить гнучкий для того, щоб дозволити новим категоріям (наприклад, членам організацій захисту прав споживачів і груп захисту навколишнього середовища) отримати представництво. На практиці структура комітету включає три складові: організації підприємців, профспілки і представники «інших

інтересів». Це відповідає поняттю соціального партнерства, яке стало однією з ключових концепцій у соціальній політиці ЄС.

Згідно з ч. 2 ст. 11 Договору про ЄС від 7 лютого 1992 р. інститути підтримують відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством [10].

Ідея громадянського суспільства відіграє значну роль в ЄС. Слід визнати, що розвинуті інститути громадянського суспільства є сприятливою ознакою суспільного життя. Є багато європейських неурядових організацій і платформ координації між ними. Установлено зокрема, що громадянське суспільство – це контактна група та соціальна платформа, яка об'єднує різні організації. Такі установи мають соціальні цілі. Прикладами є Європейський форум із проблем інвалідності, Європейська мережа проти расизму, Європейське екологічне бюро, Європейська мережа з боротьби з бідністю та інші. Нинішня Європейська комісія спрямована на поліпшення механізмів для проведення консультацій з організаціями громадянського суспільства.

Мета та завдання громадянського суспільства в умовах євроінтеграції полягають у забезпеченні прав і свобод усіх соціальних верств населення, у створенні умов, які сприяють підвищенню соціально-економічного рівня громадян, у задоволенні всіх потреб у різних сферах суспільних відносин, які дозволяють розкрити та реалізувати творчі здібності індивіда. У громадянському суспільстві не

має існувати перебільшень – пріоритету держави в особі державних органів, анархії в управлінні суспільними справами, нігілізму стосовно права. Утворення рівноваги та балансу в громадянському суспільстві є однією з основних умов його існування та подальшої модернізації в умовах євроінтеграції.

Отже, категорія «громадянське суспільство» має різне історичне коріння, пов'язане з конкретним контекстом історичного розвитку суспільств у межах кордонів різних держав. У країнах Західної Європи та США громадянське суспільство досліджувалося головним чином у контексті розвитку прав і свобод громадян, у країнах Центральної та Східної Європи досліджувалися питання обмеження впливу держави. Таким чином, полеміка довкола громадянського суспільства ставала, як правило, полемікою лібералізму та демократії. Проте політична активність громадянського суспільства у своїх істотних моментах, вимагаючи для себе адекватної правової оболонки, може бути вирішена лише на рівні спеціальних конституційних інститутів.

Список використаних джерел:

1. Salamon L. Global Civil Society an Overview / Salamon L., Sokolowski W., List R. – Baltimore: Center for Civil Society Studies, 2003. – 64 p.
2. NGO Laws in Selected Arab States [Electronic resource]. – Mode of access : Available online at <http://www.icnl.org/research/resources/regional/ArabStates.pdf>.
3. Linz J. Totalitarian and Authoritarian Regimes (Boulder: Lynne Rienner, 2000), which was originally published as «Totalitarian and Authoritarian Regimes» in Handbook of Political Science, ed. Fred I. Greenstein and Nelson W. Polsby (Reading, MA: Addison-Wesley, 1975). – P. 175–411.
4. Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства / Лотюк О. С. // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 1(13). – С. 92–101.
5. Howard M. Postcommunist Civil Society in Comparative Perspective / Howard M. // The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe (Cambridge University Press, 2002). – P. 285–305.
6. Dagger R. Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism / Dagger R. – Oxford, 1997. – S. 200.
7. Orzeszyna K. Społeczeństwo obywatelskie w Unii Europejskiej / Orzeszyna K. // Teka Kom. Praw. – OL PAN, 2009. – S. 94–108.
8. Habermas J. Further Reflections on the Public Sphere, [w:] Habermas and the Public Sphere, ed. C. Calhoun, London, 1992. – S. 453.
9. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії : монографія / Бойчук М. А. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
10. Договір про європейський союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

Лотюк О. С. Категория «гражданское общество» в отечественном и зарубежном законодательстве.

В статье исследуется категория «гражданское общество» в законодательстве разных стран мира. Анализируются различные точки зрения зарубежных и отечественных ученых. Делается вывод о необходимости адекватной правовой оболочки на уровне специальных конституционных институтов.

Ключевые слова: гражданское общество, законодательство, норма права, государство, народовластие, общественные организации.

Lotyuk O. S. Category of «civil society» in domestic and foreign laws.

The paper investigates the category of «civil society» in the legislation of different countries of the world. Civil society continues to thrive as an object of study in post-communist Europe, as in most other regions of the world. Much of the literature on post-communist civil society, however, stresses its relative weakness, whether compared to other regions or to the high expectations of 1989–1991. This emphasis on weakness is especially notable given that so many observers at that time expected post-communist civil society to become unusually strong and vibrant. The conclusion that post-communist civil society is distinctively weak compared to other regions, however, needs more specification to be convincing.

In this article, author considers the extent to which it is accurate to refer to post-communist civil society as being relatively weak. Author starts by examining the variation within post-communist Europe, in the context of larger survey results that generally show a stark difference-or a «thick line» – between the Central European countries and the countries of the former Soviet Union. Analyzed the various points of view of foreign and domestic scientists. In the context of European integration task of civil society is to ensure the rights and freedoms of all social strata. The purpose of civil society is to create conditions conducive to the improvement of the socio-economic level of the people, to satisfy all the needs in the various spheres of social relations, which allow discovering and realizing the creative abilities of the individual. In civil society, there should be no exaggeration: the priority of the state in the face of public authorities, the anarchy in the management of public affairs, and nihilism in relation to the right. The conclusion about the necessity of adequate legal shell at special constitutional institutions, as well as the formation of equilibrium and balance in the civil society as one of the basic conditions for its existence and further modernization in terms of European integration.

Key words: civil society, the law, the rule of law, state, democracy, civil society organizations.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2014